

UDK 27-29-426:808"01/07"Clemens Romanus
Primljeno: 6. 2. 2019.
Prihvaćeno: 7. 4. 2020.
Izvorni znanstveni rad

ΓΕΝΟΣ ΣΙΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΟΝ Ι ΡΑΖΡΕΨΗΝΗ ΚΟΝΦΛΙΚΤΑ U KLEMENTOVOJ PRVOJ POSLANICI KORINĆANIMA

Zdravko JOVANOVIĆ

Pravoslavni bogoslovski fakultet Univerziteta u Beogradu
Mije Kovačevića 11b, SRB – 11 060 Beograd
zjovanovic@bfspc.bg.ac.rs

Sažetak

Klementovu *Prvu poslanicu Korinćanima* moguće je tumačiti u kontekstu povezanosti ranokršćanske epistolografije i retorike, a naročito deliberativne retorike. Cilj je te vrste retorike stimuliranje volje i emocija slušatelja za djelovanje u smjeru očuvanja jedinstva i stabilnosti političke (ili eklezijalne) zajednice i načina postojanja koji je najvjerniji paradigmatama uspostavljenim u procesu njezina formiranja. Utjecaj na slušateljstvo u stanju konflikta i poticanje na djelovanje koje vodi miru autor ostvaruje konzistentnim argumentima, naglašavanjem etosa i evociranjem uspomena na povijesne događaje i osobe s kojima se adresati identificiraju. Klementova *Prva poslanica Korinćanima* posjeduje osnovne karakteristike deliberativne retorike: ona upućuje na kontekst budućnosti, ukazuje na prednosti i opasnosti konkretnog djelovanja, razjašnjava katastrofalne posljedice koje shizmatička svijest može imati u zajednici i ističe paradigmatu mira i sloge kao način prevladavanja krize.

Ključne riječi: Klement Rimski, deliberativna retorika, epistolografija, konflikt, συμβουλή.

Uvod

Sredinom posljednjeg desetljeća I. stoljeća poslije Krista, najvjerojatnije oko 96. godine, nastao je najraniji sačuvani poslijenovozavjetni patristički spis poznat pod naslovom *Prva poslanica Korinćanima sv. Klementa Rimskog*.¹ Poslanicu su rimski kršćani uputili korintskoj Crkvi kao pokušaj pružanja savjetodavne

¹ Navodi iz izvornog teksta *Prve Poslanice Korinćanima sv. Klementa Rimskog* preuzeti su iz: Clemens ROMANUS, *Epistula I ad Corinthios*, Annie Jaubert (ur.), Sources chrétiennes, 167, Paris, 1971., 98–204.

pomoći u prevladavanju velike krize koja je nastala u Korintu zbog »nečasne i prijestupne pobune« (1.1) malobrojnih, ali izrazito ambicioznih, »drskih i samovoljnih pojedinaca« (1.1), koje su nasilno svrgnule tamošnje prezbitere. U tom spisu, neprocjenjivo značajnom za upoznavanje života, problematike, teologije i institucionalnog razvoja ranog kršćanstva, autor razvija velik broj argumenata koje utemeljuje u najvećoj mjeri na judeokršćanskoj biblijskoj predaji, ali također i na kulturološki paradigmatičnim fenomenima iz konteksta grčko-rimske kulture. Na osnovi toga van Unnik tvrdi: »Klementa se promatralo kao kršćanina, ali ne u dovoljnoj mjeri kao kršćanina u antici.«² U tom kontekstu čini se da je poslanicu moguće uspješnije tumačiti ako se ona promatra iz perspektive njezine povezanosti s antičkom retorikom. Konkretnije, Klementova poslanica može se sagledavati u kontekstu povezanosti rano-kršćanske epistolografije i retorike, a naročito deliberativne retorike, čije su osnovne karakteristike jasno prisutne u tom tekstu.³

1. O vrsti deliberativne retorike

U skladu s poznatom Aristotelovom klasifikacijom, retorika se, uglavnom primjereno tipovima slušateljstva, dijeli na tri vrste (γέννη) – deliberativnu ili savjetodavnu (συμβουλευτικόν), sudsku ili forenzičku (δικανικόν) i prigodnu (επιδεικτικόν) (Arist. *Rhet.* 1358a37–b6).⁴ Ta je podjela postala normativna u kasnijoj klasičnoj teoriji retorike.⁵ Iako Aristotel spominje mogućnost da se deliberativna retorika može primjenjivati i u privatnim okolnostima, ona je

² »Clement has been viewed as a Christian, but not sufficiently as a Christian in antiquity«, Willem Cornelis van UNNIK, *Studies on the so-called First Epistle of Clement. The Literary Genre*, u: Cilliers BREYTENBACH – Laurence L. WELBORN (ur.), *Encounters with Hellenism. Studies on the First Letter of Clement*, Leiden – Boston, 2004., 115–181.

³ Tu su povezanost prepoznali i iscrpno analizirali suvremeni istraživači. Među ostalima zapažene su studije Wenera Jaegera, Willema Corneliassa van Unnika i Margaret Mitchell. U ovom smo se radu koristili njihovim uvidima sadržanim u studijama navedenim u bilješkama.

⁴ Usp. ARISTOTLE, *Aristotelis ars rhetorica*, David W. Ross (ur.), Oxford, 1964.

⁵ Usp. George A. KENNEDY, *The Genres of Rhetoric*, u: Stanley E. PORTER (ur.), *Handbook of Classical Rhetoric in the Hellenistic Period (330 B.C.–A.D. 400)*, Leiden, 1997., 43–50; Willi BRAUN, *Rhetoric, Rhetoricity, and Discourse Performances*, u: Willi BRAUN (ur.), *Rhetoric and Reality in Early Christianities*, Waterloo, 2005., 1–26; Michael GAGARIN, *Background and Origins. Oratory and Rhetoric before the Sophists*, u: Ian WORTHINGTON (ur.), *A Companion to Greek Rhetoric*, Malden – Oxford – Carlton, 2007., 27–36; Edith HALL, *Rhetorical Actors and Other Versatile Hellenistic Vocalists*, u: Christos KREMMYDAS – Kathryn TEMPEST (ur.), *Hellenistic Oratory: Continuity and Change*, Oxford, 2013., 109–136.

ponajprije namijenjena širem skupu slušatelja (Arist. *Rhet.* 1358b9–10).⁶ Njezin je osnovni cilj jasno razlikovanje između onoga što je korisno (τὸ συμφέρον) i onoga što je štetno (τὸ βλαβερόν) unutar neke konkretne društvene zajednice, tj. nevolja koje se u budućnosti mogu očekivati kao rezultat (ne)opredjeljivanja za konkretna savjetovana djelovanja.⁷ Kada je riječ o argumentaciji u deliberativnom diskursu, ona može biti različita, ovisno o konkretnim okolnostima. Nekada je u prvom planu ono što je pravedno, časno, dostojno, izvodljivo i ostvarivo, ali naglasak je uvijek na učinkovitosti i na korisnosti. Argumentacija je stoga, a to je karakteristično za tu vrstu retorike, sukladna očekivanom budućem ishodu (τέλος) ili posljedicama koje se mogu očekivati opredjeljivanjem za konkretnu aktivnost.⁸ Deliberativna retorika najčešće je bila vještina kojom su se koristili političari ili osobe angažirane u društvenom životu koje su željele promjene i objašnjavale kakve bi učinke savjetovane promjene mogle izazvati u budućnosti. U tom su kontekstu teme kao što su sloga, jedinstvo, sukobljavanje i podjele česte u deliberativnoj retorici jer su u sociopolitičkom kontekstu stabilnost i prosperitet od trajnog životnog značenja, baš kao što nestabilnost i dezintegracija to nisu. U cilju osnaženja argumenata navođenje odgovarajućih stimulativnih paradigmi iz prošlosti također je karakteristično za taj žanr.⁹ Pored toga, Aristotel kao presudan čimbenik za uvjerljivost i poželjan učinak govora ističe autoritet i etos samog retora (κυριωτάτην ἔχει πίστιν τὸ ἦθος, Arist. *Rhet.* 1356a13). Snaga karaktera je, uostalom, predstavljala opće mjesto u antičkoj književnosti.¹⁰

Deliberativna retorika podrazumijeva davanje savjeta ili sugestije (συμβουλή, συμβουλεύω) s namjerom uvjeravanja, ali i razuvjeravanja (usp. Arist. *Rhet.* 1358b3). Jedan od najzastupljenijih pristupa u deliberativnoj retorici

⁶ Usp. Jon HESK, Types of Oratory, u: Erik GUNDERSON (ur.), *The Cambridge Companion to Ancient Rhetoric*, Cambridge, 2009., 145–161.

⁷ Τέλος δὲ ἐκάστοις τούτων ἕτερόν ἐστι, καὶ τοῖσιν οὖσι τρία, τῶ μὲν συμβουλεύοντι τὸ συμφέρον καὶ βλαβερόν· ὁ μὲν γὰρ προτρέπων ὡς βέλτιον συμβουλεύει, ὁ δὲ ἀποτρέπων ὡς χειρόνος ἀποτρέπει, ARISTOTLE, *Rhetorica*, 1358b20–24.

⁸ Više o tome vidi u: Eugene GARVER, Deliberative Rhetoric and Ethical Deliberation, u: *Polis*, 30 (2013.) 2, 189–209; Duane F. WATSON, The Three Species of Rhetoric and the Study of the Pauline Epistles, u: J. Paul SAMPLEY – Peter LAMPE (ur.), *Paul and Rhetoric*, New York – London, 2010., 25–47.

⁹ Opširnije o tome vidi u: Thomas H. OLBRICHT, Analogy and Allegory in Classical Rhetoric, u: John M. FITZGERALD – Michael WHITE – Thomas OLBRICHT (ur.), *Early Christianity and Classical Culture. Comparative Studies in Honor of Abraham J. Malherbe*, Leiden – Boston, 2003., 371–389.

¹⁰ Usp. na primjer kod Eshila: »ne vjeruje se čovjeku zbog zakletve, već zakletvi zbog čovjeka« – οὐκ ἀνδρὸς ὄρκοι πίστις, ἀλλ' ὄρκων ἀνήθη, AESCHYLUS, *Fragmenta* (Frag. 394, l. 1), u: Stefan RADT (ur.), *Tragicorum Graecorum fragmenta*, III, Göttingen, 1985.

ci je usredotočenje pažnje na efikasnost, brzo ili makar pravodobno razrješnje neke problematične situacije ili konflikta.¹¹ Po Kennedyjevju mišljenju deliberativna retorika nije promatrana kao fiksirani literarni žanr jer su samo poneki uspješniji govori tek naknadno zapisivani i rekonstruirani na osnovi sjećanja onoga što je retor ili govornik izgovorio, kao što je, primjerice, bilo s Herodotom i Tukididom.¹² Štoviše, pojedini su političari svjesno izbjegavali objavljivanje svojih govora iz bojazni da ne budu tretirani kao sofisti, o čemu govori Platon.¹³ U politici deliberativna retorika ponajprije podrazumijeva sugestije ili savjete koji su povezani sa standardnim državničkim temama kao što su mir i rat, paktovi, savezi i zakonodavstvo.¹⁴ Prvi primjeri deliberativne retorike u povijesti zabilježili su historičari V. stoljeća prije Krista, ali je politički diskurs IV. stoljeća na presudan način potaknuo razvoj tog žanra.¹⁵ O tome, između ostalog, svjedoče i Demostenovi, Likurgovi (oko 390. – 325./4. p. n. e.), Hiperidovi (390. – 322. p. n. e.) i Dinarhovi (oko 360. – oko 290 p. n. e.) govori.¹⁶

Općenito govoreći, savjetovanje, argumentiranje, uvjeravanje i motiviranje karakteristični su za vrstu ili žanr deliberativne retorike. Međutim, iako spomenuti termini podrazumijevaju sugestibilnost, u kontekstu deliberativne retorike oni, barem teorijski promatrano, podrazumijevaju kritičko prihvaćanje autorovih stavova i voljno usuglašavanje i djelovanje u skladu s njima. Drugim riječima, deliberativna retorika ne podrazumijeva obvezno nekritičko usuglašavanje s perspektivom retora,¹⁷ nego joj je cilj stimuliranje volje i emocija slušatelja za djelovanje u smjeru traganja za istinom i pronalaženjem op-

¹¹ To je npr. bilo karakteristično za Tukidida. Usp. George A. KENNEDY, Focusing of Arguments in Greek Deliberative Oratory, u: *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 90 (1959.), 131–138.

¹² Usp. George A. KENNEDY, *The Art of Persuasion in Greece: A History of Rhetoric*, I, New Jersey, 1963., 203–206.

¹³ Καὶ σύννοιθὰ πὺ καὶ αὐτὸς ὅτι οἱ μέγιστον δυνάμενοι τε καὶ σεμνότατοι ἐν ταῖς πόλεσιν αἰσχύνονται λόγους τε γράφειν καὶ καταλείπειν συγγράμματα ἑαυτῶν, δόξαν φοβούμενοι τοῦ ἔπειτα χρόνου, μὴ σοφισταὶ καλῶνται, Plat. *Phaedrus* 257.d 4–8, u: John BURNET (ur.), *Platonis opera*, II, Oxford, 21967.

¹⁴ Više o tome vidi u: Stephen USHER, Symbouleutic Oratory, u: Ian WORTHINGTON (ur.), *A Companion to Greek Rhetoric*, Malden – Oxford – Carlton, 2007., 220–235.

¹⁵ Usp. *Isto*; L. M. WHITE, Rhetoric and Reality in Galatians. Framing the Social Demands of Friendship, u: John M. FITZGERALD – Michael WHITE – Thomas OLBRIGHT (ur.), *Early Christianity and Classical Culture. Comparative Studies in Honor of Abraham J. Malherbe*, 307–343.

¹⁶ Usp. LYCURGUS, *Oratio in Leocratem*, Nicos C. Conomis (ur.), Leipzig, 1970., 33–90; HYPERIDES, *Hyperidis orationes sex*, Christian Jensen (ur.), Stuttgart, 21963.; DINARCHUS, *Dinarchi orationes cum fragmentis*, Nicos C. Conomis (ur.), Leipzig, 1975.

¹⁷ Ili pisca koji primjenjuje narativnu strategiju deliberativne retorike u pismima ili poslanicama.

timalnog načina da se održi jedinstvo političke (ili eklezijalne) zajednice i njezin način postojanja koji je najvjerniji paradigama uspostavljenim u procesu njezina formiranja. Mišljenje govornika/pisca jednako je važno kao i mišljenje adresata jer im je cilj identičan i nijedna strana ne promatra drugu kao činitelja koji se nalazi izvan matrice zajedničke svim sudionicima u dijaloškom procesu.¹⁸ U tom je smislu moguće da je upravo to žanrovsko svojstvo bilo prepoznato kao izrazito kompatibilno s kršćanskim etosom i misijom i da je zbog toga deliberativna retorika zadobila svoje mjesto u ranokršćanskoj homileatici i epistolografiji.

2. Povezivanje antičke retorike i epistolografije

S obzirom na činjenicu da je Klementov tekst zapravo pismo (otvoreno pismo, suvremenim jezikom govoreći) ili poslanica, a ne homilija ili govor, moguće je postaviti načelno metodološko pitanje o opravdanosti povezivanja antičke retorike i epistolografije. Konkretnije, postavlja se pitanje je li umjesno tumačiti epistolarnu književnost u svjetlu žanrovskih i stilističkih klasifikacija iz retorike. U tom kontekstu, prije pokušaja povezivanja tih dvaju aspekta izražavanja, nesumnjivo je prije svega važno očuvati integritet i autentičnost obiju spomenutih disciplina. Međutim, i pored jasne distinkcije između retorike i epistolografije i njihovih internih specifičnosti, većina suvremenih istraživača uviđa značajne analogije i kompatibilnost.¹⁹ Na primjer, u kontekstu boljeg razumijevanja Klementove Poslanice i strategije kojom se autor koristi u cilju prevladavanja konflikta u Korintu od velikog je značenja proučavanje zaključaka do kojih se dolazi u analizama modela »uvjeravanja i argumentiranja« u klasičnoj deliberativnoj retorici. Takav pristup ne bi predstavljao novinu jer je već desetljećima unazad »retorički kriticizam« primjenjivan u egzegezi biblijske književnosti. Povezanost dviju formi, retoričke i epistolarne, očigledna je i u kontekstu jednostavne činjenice da je riječ o aktivnosti koja je u funkciji uspostavljanja komunikacije, artikuliranja i prenošenja koncepata, stavova i emocija radi boljeg razumijevanja nekog fenomena ili rješavanja životnih izazova. Obe forme podrazumijevaju primjenu različitih evokativnih i simbolič-

¹⁸ Usp. Lauri THURÉN, On Studying Ethical Argumentation and Persuasion in the New Testament, u: Stanley E. PORTER – Thomas H. OLBRICHT (ur.), *Rhetoric and the New Testament. Essays from the 1992 Heidelberg Conference*, Sheffield, 1993., 464–478.

¹⁹ Više o tome vidi u: Stanley E. PORTER, The Theoretical Justification for Application of Rhetorical Categories to Pauline Epistolary Literature, u: Stanley E. PORTER – Thomas H. OLBRICHT (ur.), *Rhetoric and the New Testament. Essays from the 1992 Heidelberg Conference*, 100–121.

kih predstava kojima je cilj izazivanje efekta u slušateljstvu, a koje su u velikoj mjeri određene sociološkim i kulturološkim kontekstom, baš kao što je i svaki kasniji interpretativni pokušaj rekonstrukcije određen poznavanjem tog konteksta.²⁰ Važnost uključivanja spoznaja teorije antičke retorike, konkretnije deliberativne retorike, u proces tumačenja Klementova spisa potvrđuje se i komplementarnošću i brižljivim balansom koji postoji između sociološko-historijskih i teoloških tema u Poslanici.

Povezanost epistolografije i retorike, naročito u kontekstu ranog kršćanstva, postaje jasnija ukoliko se u obzir uzme usmena kultura kao prevladavajući sociokulturološki činitelj antičkog svijeta. U tom smislu, tumačenje Klementova »otvorenog« pisma trebalo bi biti smješteno u ozračje u kojem slušateljstvo (koje najvećim dijelom nije imalo neposredan kontakt s tekstem) sluša Poslanicu i biva izloženo određenim autoritativnim retoričkim strategijama pisca, ali i osobe koja naglas čita tekst u zajednici korintskih kršćana, koje ciljaju na izazivanje emotivne, kognitivne i subjektivne reakcije kao podstreka za poduzimanje određenih aktivnosti. Dakle, s obzirom na činjenicu da je rimsko pismo u Korintu posredovano čitanjem naglas (nije primano neposrednim pojedinačnim studioznim čitanjem, što je autor svakako unaprijed znao) poznavanje osnovnih karakteristika retoričkih formi ima svoje opravdano mjesto. Drugim riječima, recepcija teksta za većinu adresata nije podrazumijevala samostalno analitičko čitanje, već se odvijala u ambijentu auditivnog performansa. Posljedično tomu, autorova argumentacija posjedovala je specifične karakteristike sukladne spomenutim okolnostima. Samostalno čitanje teksta među u prosjeku malobrojnima pismenim građanima Rimskog Carstva svakako je postojalo u praksi, ali institucija čitača (*ἀναγνώστης*, *lector*) bila je zastupljena, pogotovo u višim slojevima antičkog svijeta.²¹ U tom smislu, usmena kultura kao dominantni sociološki kontekst Poslanice podrazumijevala je ne samo fenomen naglas pročitane riječi nego čitav kompleks kognitivnih i egzegetskih perspektiva koje ne bi trebalo zanemariti.

Zahvaljujući činjenici da je komunikacija u antici, naročito kada je riječ o pismima upućenim većem broju čitatelja koja su se čitala naglas, podrazumijevala verbalizaciju pisane riječi, kršćanska epistolarna književnost imala je

²⁰ Usp. Pieter J. J. BOTHA, *The Verbal Art of the Pauline Letters. Rhetoric, Performance and Presence*, u: Stanley E. PORTER – Thomas H. OLBRICHT (ur.), *Rhetoric and the New Testament. Essays from the 1992 Heidelberg Conference*, 409–428.

²¹ O tome svjedoči npr. Plinije Mlađi (oko 63. – 113.) u pismu Septiciju Klaru, u kojem se žalila na zdravstvene probleme svojeg čitača Enkolpija. Usp. PLINY THE YOUNGER, *Letters* 8.1, II, Books 8–10, u: William MELMOTH – Winifred Mary Lamb HUTCHINSON (ur.), *Loeb Classical Library*, London – New York, 1927, 92–93.

brojne analogije u žanrovskoj klasifikaciji antičke retorike.²² Doduše, retorika i epistolografija su se odvojeno razvijale i nije ostvarena potpuna integracija njihove unutarnje logike i pravila. To je razlog zato postojeće analogije nisu funkcionalne u apsolutnom smislu.

3. Ostvarenje utjecaja na slušateljstvo

U cilju jasnijeg razumijevanja teksta (tj. tekstualno fiksiranje govora ili otvorenog pisma koje ima analogije s deliberativnom retorikom) prijeko je potrebno poznavanje historijskog i sociokulturološkog konteksta u kojem se prihvaća argumentacija autora i u okviru kojeg specifična govornička strategija i stilistika djeluje učinkovito. Dodatno, veoma je važno poznavanje podrazumijevanih ili implicitnih ideja, koje predstavljaju dijalošku platformu na kojima se zasniva argumentacija autora i njegov utjecaj na publiku. Podrazumijevane premise unutar zajednice konstituirane oko određenog paradigmatičnog narativa nisu uvijek jasno uočljive u samom tekstu i mogu se otkriti samo uz pomoć holističkog hermeneutičkog pristupa koji tekst postavlja u širi simbolički sistem koji je konstituiran prijašnjom usmenom i pisanom predajom.²³ Također, pravo vrijeme (καιρός) koje je autor identificirao za obavješavanje ili pismeno artikuliranje poruke je od ključnog značenja.²⁴

Nakon uspostave zajedničke dijaloške platforme, fundamentalni cilj koji pisac/govornik želi postići svakako je prijemчивost slušateljstva. U deliberativnoj retorici to se može postići na različite načine – isticanjem vrлина koje konkretna zajednica adresata posjeduje, naglašavanjem etosa koji zajednica poštuje i evociranjem uspomena na povijesne događaje i osobe s kojima se slušateljstvo identificira i razumijevanjem ozbiljnosti okolnosti u kojoj se adresati nalaze.²⁵ Štoviše, ostvarenje utjecaja na slušateljstvo u stanju konflikta, kao što je to bio slučaj s korintskom zajednicom kršćana u Klementovo vrijeme, i poticanje na djelovanje koje vodi prema miru moguće je ostvariti jedino ukoliko autor predstavlja čvrste argumente koji nedvosmisleno vode prema ostvarenju

²² Usp. Stanley K. STOWERS, *Letter Writing in Greco-Roman Antiquity, Library of Early Christianity*, Philadelphia, 1986., 52.

²³ Usp. Lauri THURÉN, On Studying Ethical Argumentation and Persuasion in the New Testament, 464–478.

²⁴ Usp. David COHAN, The Politics of Deliberation: Oratory and Democracy in Classical Athens, u: Wendy OLMSTED – Walter JOST (ur.), *A Companion to Rhetoric and Rhetorical Criticism*, Oxford – Blackwell, 2004., 22–37.

²⁵ Usp. Christopher CAREY, Rhetorical means of persuasion, u: Ian WORTHINGTON (ur.), *Persuasion. Greek Rhetoric in Action*, Routledge, London, 1994., 26–45.

projektiranog cilja. To je moguće postići naglašavanjem onih aspekata problema koji se smatraju ključnim za dijagnozu i prevladavanje konflikta. Slijedom toga, cilj koji se želi postići diktira kompoziciju i stil autorove argumentacije.

4. Prva poslanica Korinćanima i deliberativna retorika

Bez obzira na ukorijenjenost ranokršćanskih poslanica u matricu antičke epistolografije, teško ih je kategorizirati jer su često izrazito osobnog karaktera. Naime, čak i kada se autor opredjeljuje za primjenu jednoga žanrovskog pristupa, on se često ne drži strogo njegovih pravila, nego ih kombinira s pravilima drugih žanrova jer je osnovni cilj navještaj evanđelja, a taj cilj iziskuje primjenu najšireg spektra retoričkih vještina.²⁶ Stoga je eklezijalni kontekst od osnovnog značaja za razumijevanje i tumačenje ranokršćanske epistolografije. U tom smislu je u pokušaju jasnijeg poimanja Klementove argumentacije potreban napor koji bi nadilazio samo ispitivanje žanrovske retorske klasifikacije i razmatranje šireg raspona asocijativnih slika i specifično kršćanskih kulturoloških koncepata na koje autor aludira. To svakako podrazumijeva poimanje izrazite povezanosti kršćanske kerigme i temeljnih teoloških pretpostavaka koje konstituiraju Crkvu kao društvenu zajednicu. Ma koliko da su utjecaji grčko-rimskih i judejskih komunikacijsko-interpretativnih strategija utjecali na kršćanski diskurs, oni svakako ostaju nesvodivi jedni na druge.²⁷ Stoga bi utjecaj retorike na kršćansku epistolografiju, u konkretnom slučaju na Klementovu *Prvu poslanicu Korinćanima*, trebalo poimati u širem smislu kao prirodni dio komunikacijske prilagodbe na onodobni kulturološki kontekst i konvencije. Uostalom, deliberativna retorika od samih početaka kršćanske književnosti, s obzirom na njezinu kompatibilnost, primjenjivana u epistolografiji, tj. i prije Klementove *Prve poslanice Korinćanima*. To je bio slučaj već s jednim od najstarijih kršćanskih dokumenata, naime s *Prvom poslanicom Korinćanima* apostola Pavla.²⁸

Klementovo pismo Korinćanima, baš kao i druga pisma upućena ne pojedincu nego širem slušateljstvu (kao, na primjer, Pavlove poslanice pola stolje-

²⁶ Više o tome vidi u: Alexander OLIVAR, Reflections on Problems Raised by Early Christian Preaching, u: Mary B. CUNNINGHAM – Pauline ALLEN (ur.), *Preacher and Audience. Studies in Early Christian and Byzantine Homiletics*, Leiden – Boston – Köln, 1998., 21–32.

²⁷ Usp. Matthew R. MALCOLM, *Paul and the Rhetoric of Reversal in 1 Corinthians. The Impact of Paul's Gospel on His Macro-Rhetoric*, Cambridge, 2013.

²⁸ M. M. Mitchell veoma detaljno analizira taj fenomen, usp. Margaret M. MITCHELL, *Paul and the Rhetoric of Reconciliation. An Exegetical Investigation of the Language and Composition of 1 Corinthians*, Tübingen – Louisville, 1991., 20–64.

ća ranije, ili poslanice Ignjacija Antiohijskog i Polikarpovo pismo Filipljanima, nekoliko desetljeća kasnije), podrazumijeva određenu pretenziju na autoritativnost i, posljedično tomu, impuls za poduzimanje određenih aktivnosti suglasnih s argumentima izloženim adresatima. To je, međutim, bilo moguće postići samo ako je prethodno bilo ostvareno razumijevanje neodložnih potreba zajednice i predložena značajna rješenja za prevladavanje problema s kojima se ona susretala. Klementova *Prva poslanica Korinćanima* sasvim se očekivano u velikoj mjeri oslanja na svoj uzor – Pavlovu epistolografiju.²⁹ U skladu sa specifičnim okolnostima adresata svojeg vremena, Pavao je primjenjivao različite retoričke modele koji su bili uvjerljivi u danom kontekstu. U tom smislu ranokršćanska epistolografija u pogledu stilistike, kompozicije i žanra nije uvijek u potpunosti bila analogna onodobnoj retorici. Analogije su prisutne samo onda kada su ciljevi autora takvi da je usklađivanje s konvencionalnim retoričkim normama smatrano učinkovitim.³⁰ Stilistika kojom se autor Klementove Poslanice koristi (antiteze, retorička pitanja, metafore, paralelizmi, ponavljanja itd.) nije samo dekoracija izrečenom nego je njezin cilj ekspeditivnost i utjecaj na asocijativni potencijal adresata koji bi vodio prema novoj orijentaciji koja bi sačuvala njezin opstanak i jedinstvo. I pored nedvosmisleno jasnog prisuća utjecaja judeokršćanske teologije na Klementovu poslanicu, očigledno je da je Pavlovo razumijevanje Crkve kao tijela Kristova i kao događaja zajednice ostalo ključan formativni činitelj njegove ekleziologije (usp. 37.5–38.1).³¹

5. Deliberativna retorička strategija u *Prvoj poslanici Korinćanima*

Pored teološke spone između Pavla i Klementa postoje i brojne stilističke paralele, na primjer u primjeni tzv. dijatribe, odnosno retoričke konstrukcije koja uz pomoć navođenja nekoliko samo prividno mogućih opcija za djelovanje zapravo pojačava apsurdnost dvojbe, a često je zastupljena u deliberativnoj retorici. U slučaju ranokršćanskih poslanica za one koji vjerom i djelima potvrđuju svoju kršćanski identitet i svoju borbu za očuvanje jedinstva Crkve dvojba

²⁹ Više o tome vidi u: Duane F. WATSON, *The Three Species of Rhetoric and the Study of the Pauline Epistles*, u: J. Paul SAMPLEY – Peter LAMPE (ur.), *Paul and Rhetoric*, New York – London, 2010., 25–47.

³⁰ Usp. Wilhelm WUELLNER, *Greek Rhetoric and Pauline Argumentation*, u: William R. SCHOEDEL – Robert L. WILKEN (ur.), *Early Christian Literature and the Classical Intellectual Tradition*, Paris, 1979., 177–88.

³¹ Opširnije o tome vidi u: Lambert D. JACOBS, *Establishing a New Value System in Corinth. 1 Corinthians 5–6 as Persuasive Argument*, u: Stanley E. PORTER – Thomas H. OLBRIGHT (ur.), *The Rhetorical Analysis of Scripture. Essays from the 1995 London Conference*, Sheffield, 1997., 374–387.

zapravo nije opcija.³² Na primjer, Pavlova »dvojba«: »Jer što ako neki ne vjerovate? Zar će njihovo nevjerovanje vjeru Božju ukinuti? Nikako! Nego, neka je Bog istinit, a čovjek je svaki laž« (Rim 3,3-4) ima svoju blisku stilsku paralelu u Klementovoj »dvojbi«: »Što ćemo, dakle, činiti, braćo? Da prestanemo od dobročinstva i da napustimo ljubav? Neka Gospodin ne dopusti da nam se ikada to desi, nego pohitajmo da s usrdem i spremnošću činimo svako dobro djelo« (33.1). Dijatriba kojom se Klement koristi ima jasan praktičan cilj, a to je pokretanje ljudi na djelovanje, a ne samo na kontemplaciju ili refleksiju o onome što im je priopćeno. U svakom slučaju, komunikacija, bez obzira na formu u kojoj se odvija, uključuje retoriku, barem u rudimentarnoj formi. Sugovornik, govornik ili pisac, u skladu sa željenim ciljem i u konkretnom kontekstu, neizbježno se koristi određenim retoričkim strategijama koje su prikladne danoj situaciji.³³ Klement, u skladu sa svojim viđenjem konflikta u Korintu, savjetuje konkretno djelovanje, a alternativna rješenja isključuje kao kontraproduktivna. Primatelji poruke uvjeravaju se logičkim argumentima, ali emotivna recepcija poruke također je imala važnu ulogu. U funkciji tog cilja u Poslanici su, karakteristično za način deliberativne retorike, prisutna i retorička pitanja i rekapitulacija općepoznatih događaja iz biblijske povijesti.³⁴

Prva poslanica Korinćanima svoje sugestije za razrješenje konflikta dovodi u vezu s dignitetom, jedinstvom i prosperitetom zajednice korinćanskih kršćana. Digresije i stilske figure³⁵ kojima se Klement koristi određene su retoričkim kontekstom i specifičnom situacijom u kojoj se adresati nalaze kao i vezom

³² Usp. David J. DOWNS, Justification, Good Works, and Creation in Clement of Rome's Appropriation of Romans 5–6, u: *New Testament Studies*, 59 (2013.) 3, 415–432; Dragomir SANDO, *Pravoslavna pedagogija*, Beograd, 2015.

³³ Usp. George A. KENNEDY, *Classical Rhetoric & Its Christian & Secular Tradition from Ancient to Modern Times*, The Chapel Hill – London 1992., 1–2.

³⁴ Više o tome vidi u: Ian WORTHINGTON, History and oratorical exploitation, u: Ian WORTHINGTON (ur.), *Persuasion. Greek Rhetoric in Action*, London, 1994., 109–129.

³⁵ To naročito vrijedi za emfaze potpomognute različitim izražajnim formama kao što su recimo pleonazmi (npr. ἀλλοτριᾶς καὶ ξένης; προπετῆ καὶ αὐθάδη – 1.1; ζῆλος καὶ φθόνος; ἔρις καὶ στάσις – 3.2; κενὰς καὶ ματαιὰς – 7.2; μεγαλοπρεπεῖ καὶ ἐνδόξῳ – 9.1; ἀλαζονεῖαν καὶ τῦφος – 13.1; ἄφροσι καὶ ἀνοήτοις – 21.4; ἀθώοις καὶ δικαίοις; διχοστασίαι καὶ σχίσματα – 46.4–5), anadiplose (npr. ὑποτασσόμενοι μᾶλλον ἢ ὑποτάσσοντες – 2.1; ὁ λαϊκὸς ἄνθρωπος τοῖς λαϊκοῖς προστάγμασιν δέδεται – 40.5; Ἐπίστασθε γὰρ καὶ καλῶς ἐπίστασθε – 53.1), epanafore (npr. ponavljanje veznika καὶ u gl. 25; ponavljanje prijedloga ἐξ u gl. 32; ponavljanje veznika εἰάν u gl. 35; ponavljanje prijedloga i zamjenice διὰ τούτου u gl. 36.2; ponavljanje glagola ἦτω u gl. 48.5; ponavljanje imenice ἀγάπη u gl. 49; ponavljanje pridjeva πολλοὶ u gl. 55), asindetoni (vidi npr. gl. 21, 30, 32, 34, 35), polisindetoni (vidi npr. ponavljanje veznika u gl. 37.2 – πῶς; 46.5 – καὶ; 60.1 – καὶ; 62.2 – καὶ), prokatalipse ili anticipacije mogućih prigovora (vidi npr. gl. 16.1; 31.1; 40.1).

između argumentacije i obveza i aktivnosti koje proizlaze iz prihvaćene argumentacije. Svojevrsni *loci communes* u Klementovu spisu primjereno konfliktnoj situaciji u Korintu su, na primjer, odbacivanje nadmenosti, sebičnosti, zavisti, kao i gostoljublje, vjera, činjenje dobra itd. Govornik bi, dakle, trebao poznavati temeljne vrijednosne stavove, stanje stvari i prioritete slušateljstva, što autor Poslanice uvjerljivo pokazuje.

Klementova *Prova poslanica Korinćanima* nedvosmisleno posjeduje osnovne karakteristike deliberativne retorike – ona sadrži upute koje se odnose na budućnost, ukazuje na prednosti i opasnosti konkretnog djelovanja, koristi se povijesnim primjerima, citatima i analogijama koje bi trebalo slijediti, razjašnjava katastrofalne posljedice koje shizmatička svijest može imati u zajednici i ističe paradigmatu mira i sloge kao način za nadilaženje krize.³⁶ Klement se u arsenalu svojih savjetodavnih strategija, pored sveprisutne emfaze, koristi i poticanjem ili protreptikom (*προτροπή*) kao i odvracanjem (*ἀποτροπή*) da bi smjer svoje argumentacije učinio jasnim. Utoliko je potrebno ukazati na terminološku povezanost s pojmovima iz Aristotelove definicije retorike u ranokršćanskoj deliberativnoj epistolografiji, primjerice pojam »korisnog« ili »onoga što koristi« (*συμφέρειν*) u Pavlovoj *Prvoj poslanici Korinćanima*, čije se varijacije višekratno pojavljuju (usp. 6,12; 10,23; 12,7; 10,33).³⁷ S druge strane, u Pavlovoj teologiji pojam *οἰκοδομή* (duhovna izgradnja) funkcionira kao svojevrsna analogija pojmu *τέλος* (cilj) (usp. 1 Kor 14,3-5). U Klementovoj terminologiji analogiju Aristotelovu pojmu *συμφέρειν* treba tražiti u izrazu »ono što je na korist svima« (*τὸ κοινωφελὲς πᾶσιν*, 48.6). Naime, prema Klementovu mišljenju, vrline vjere, znanja i artikulacije znanja, mudrosti, rasuđivanja i besprijekornog etosa zapečaćuju se poniznošću, koja predstavlja branu protiv gordosti i egoizma. U tom smislu autor eksplicitno kaže: »utoliko više treba biti ponizan ukoliko misli da je veći, i (više) tražiti ono što je na opću korist svima, a ne samome sebi« (48.6). S druge strane, pojam »štetno« (*βλαβερόν*) iz Aristotelove definicije deliberativne retorike pojavljuje se samo jednom u Klementovu spisu (*βλάβη*, 14.2), ali svakako ima svoju analogiju u pojmu »opasnost« (*κίνδυνος*, 14.1-2; 41.4; 47.7), koji ima još izraženiju deskriptivnu dramatiku. Pojam »opasnost« Klement neposred-

³⁶ To mišljenje dijeli npr. van Unnik u svojoj usporedbi Klementova retoričkog stila i antičkih retoričkih tekstova: »I Clement exhibits all of the characteristics that belong to a work of this genre«, Willem Cornelis van UNNIK, *Studies on the so-called First Epistle of Clement*, 162–163.

³⁷ Opširnije o značenju toga termina vidi u: Margaret M. MITCHELL, *Paul and the Rhetoric of Reconciliatio*, 33–35.

no povezuje s dezintegrativnim tendencijama u kršćanskoj zajednici koje su prouzrokovale konflikte u Korintu i nastanak njegova pisma.

Rezimirajući svoju argumentaciju pisac Poslanice kaže: »Primitite naš savjet« – δέξασθε τὴν συμβουλήν ἡμῶν (58.2), to jest savjet rimske Crkve, imajući pritom u vidu kontekst pojma συμβουλή, koji je po značenju kompleksniji nego što bi se moglo zaključiti na osnovi definicija prisutnih u leksikografskim priručnicima (u kojima se taj pojam definira, između ostalog, kao savjet, dobronamjerno mišljenje ili prosudba).³⁸ Naime, pojmom συμβουλή Klement se ne koristi samo kao jednokratnim savjetom nego kao teološki brižljivo promišljenom eklezijalnom paradigmom koja u potpunosti prožima cjelokupan tekst i koja funkcionira kao retorički stimulans koji bi Korinćanima pomogao da sami uvide ozbiljnost situacije s kojom su suočeni, egzistencijalne konotacije problema koji su izazvani zanemarivanjem »zapovijedi i pravedne naredbe dane od Boga« (58.2) i opasnosti koje proizlaze iz ignoriranja onoga što je sam Bog rekao »kroz« Poslanicu (usp. 59.1). Etos deliberativne retorike koji je primijenjen u Poslanici možda je najbolje ilustriran riječima: »A ovo (vam) pišemo, ljubljani, ne samo da vas poučimo nego i da sebe podsjetimo, jer smo (svi) na istom bojištu i ista nam borba predstoji« (71). U kontekstu izrečenog postaje jasno da argumentacija u pismu ne podrazumijeva samo savjet nego eklezijalno gledište koje se tiče ne samo adresata nego i zajednice kojoj pripada autor. Temeljni je cilj Poslanice da Korinćani poslušaju (ὕπήκοοι γενόμενοι) Klementov savjet (συμβουλή) i molbu (ἔντευξις) jer su one Duhom Svetim nadahnute i upućene radi postizanja »mira i sloge« (εἰρήνη καὶ ὁμονοία, 63.2).³⁹ Uostalom, na samom kraju pisma autor otkriva svoju temeljnu namjeru: »sva briga naša bila je i jest u tome da se vi (Korinćani) što prije vratite miru« (εἰρηνεῦσαι, 63.4).

³⁸ Usp. Δημήτριος ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΣ, Μέγα Λεξικόν Ὀλης της Ελληνικής Γλώσσης, XIII, Αθήνα, 1964., 426; Ιωάννης ΣΤΑΜΑΤΑΚΟΣ, Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσης, Αθήνα, 1999., 935; Γεώργιος ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ, Ετυμολογικό Λεξικό τής Νέας Ελληνικής Γλώσσας, Αθήνα, 2010., 1357; Henry G. LIDDELL – Robert SCOTT, *A Greek-English Lexicon*, Oxford, 1996., 1677.

³⁹ Naglašavanje značaja sloge i mira nije bila novost u onodobnom sociopolitičkom kontekstu jer su ti pojmovi predstavljali opće mjesto u homilijama u vrijeme klasičnoga antičkog polisa. U Klementovoj argumentaciji tema sloge i mira proteže se dalje od uobičajenih socioloških konotacija i povezuje se s autentičnom kršćanskom vjerom, što se potkrepljuje brojnim citatima iz povijesti spasenja. Usp. Werner JAEGER, *Early Christianity Greek Paideia*, Cambridge, 1961., 12–26. Opširnije o fundamentalnom značaju pojmova εἰρήνη i ὁμονοία u antičkoj književnosti vidi u: Odd Magne BAKKE, »Concord and Peace«. *A Rhetorical Analysis of the First Letter of Clement with an Emphasis on the Language of Unity and Sedition*, Tübingen, 2001., 72–84; Willem Cornelis van UNNIK, *Studies on the so-called First Epistle of Clement*, 115–181.

Dakle, uspješno razrješenje krize osnovni je motiv retoričkog izražavanja u συμβουλευτικόν načinu, ali za Klementovu je Poslanicu karakteristično to da ton obraćanja podrazumijeva bogoslovnu osjetljivost i sugestibilnost koja primatelje poruke vodi do zaključka da bi do razrješenja krize trebalo doći samostalno, a ne pod pritiskom bilo juridičke bilo autoritarne prirode.⁴⁰ Zato sam autor svoju argumentaciju opisuje kao molbu i savjet. Dobra volja i zrelost utemeljeni na vjeri recipijentata poruke ključni su za prevladavanje problema i na tu volju i zrelost autor snažno apelira, izbjegavajući ton koji bi mogao izazvati negativnu reakciju jer bi ga bilo moguće protumačiti kao apodiktičan, prepotentan i arogantan. Retorički kontekst Klementove Poslanice stoga podrazumijeva prije svega vjerom uobličen mentalitet Korinćana, a odluka za obraćanje pisanim putem temelji se na Klementovu zaključku da su poredak i jedinstvo tamošnje zajednice ozbiljno ugroženi.

U *Prvoj poslanici Korinćanima* autor naglašava da nesretan slučaj pojave konflikta u zajednici korinćanskih kršćana ne bi trebalo zanemarivati, već poduzimati mjere u cilju hitnog razrješenja konflikta. Sama pojava konflikta svjedoči o tome da kršćani ne bi trebali imati romantične predodžbe o svojoj zajednici.⁴¹ »Mir i sloga« ne mogu se ni postići ni održati automatizmom, već jedino neprekidnom borbom i prepoznavanjem svake dezintegrativne tendencije koja se pojavljuje u zajednici. Konflikt je fenomen koji se može očekivati u Crkvi, baš kao i u svakoj zajednici koju sačinjavaju ljudi, i unatoč tomu što je u zajednici prisutan Duh Sveti i što se ona rukovodi eshatološkim etosom. Ono po čemu bi se pristup konfliktu u zajednici kršćana trebao odlikovati u prvom je redu način na koji se oni odnose prema njemu. Konflikt koji rezultira narušavanjem poretka, unatoč tomu što je neizbježan, ne smije se tumačiti kao poželjan u smislu da može biti koristan, konstruktivan čimbenik koji pomaže sazrijevanju zajednice. Konflikt predstavlja najveću moguću prijetnju jer se protivi duhu ljubavi i autentičnoj vjeri i vodi prema izobličenju zajednice te ju preobražava u ambijent koji više ne predstavlja odraz novoga preporođenog čovjeka, već odraz starog čovjeka i njegove samodestruktivne i individualizmu sklone prirode. Suočavanje s konfliktima i pronalaženje načina uspostave jedinstva glavni je cilj i imperativ novog načina postojanja »u Kristu«, koji predstavlja paradigmu kršćanske samosvijesti.

⁴⁰ Usp. David Ivan RANKIN, *From Clement to Origen. The Social and Historical Context of the Church Fathers*, Burlington, 2006., 26–33; Frederick W. NORRIS, Ignatius, Polycarp, and I Clement. Walter Bauer Reconsidered, u: *Vigiliae Christianae*, 30 (1976.) 1, 23–44.

⁴¹ Kako su to pokazivali konflikti u toj zajednici na samim počecima njezine egzistencije, to jest u Pavlovo vrijeme.

U osnovi konfliktnog ponašanja, po Klementovu mišljenju⁴² kriju se neprijateljstvo i nezdrava ambicioznost, koji pak predstavljaju prirodni izraz samoljublja i sebičnosti. On neposredno povezuje strasti »zavisti i ljubomore« (ζήλος και φθόνος, 3.2) u analizi motiva koji vode k nasilju.⁴³ Autor Poslanice čini nedvosmisleno jasnim svoj stav da je u samoj prirodi zavisti (ζήλος)⁴⁴ izazivanje nereda, nasilja i podjela.⁴⁵ Primjeri iz biblijske povijesti (usp. 4 – 6) koji ilustriraju ovaj stav uključuju pripovijesti iz najranijih faza povijesti spasenja,⁴⁶ sve do stradanja Petra i Pavla, ali i primjeri iz sekularne povijesti također su navedeni (usp. 6.10).⁴⁷ Uspostava mira, međutim, ne može se tražiti u recipročnosti samovolje ili duhu osвете, već u želji da se i oni koji su započeli neredе i prouzrokovali sukobe vrate u atmosferu uzajamnog opraštanja i ljubavi i da pritom sačuvaju svoje dostojanstvo (usp. 63.1–3). To je svakako predstavljalo ključni aspekt eklezijalnog etosa.

Subverzivnost podjela u Korintu i brza reakcija rimske Crkve uzrokovana je vjerojatno time što su se neredi izričito očitovali u bogoslužjima, što je upravo suprotno od kršćanskog ideala molitvenog okupljanja kao očitovanja Kristova eshatološkog carstva. U tom kontekstu Klement se izravnim riječima obraća vođama pobune u Korintu i upozorava ih na opasnosti koje proizlaze iz njihova djelovanja (usp. 57.1–2). Klement podsjeća Korinćane da je prije nego što su među njima izbile podjele njihova zajednica bila dostojna svake pohvale, zahvaljujući smjernosti kao vrlini koja je predstavljala temelj na kojem se

⁴² Usp. i Gal 4,17; 6,12-13.

⁴³ Nešto veoma slično prije njega činio je apostol Pavao povezujući φθόνος s »djelima tijela« (ἔργα τῆς σαρκός – Gal 5,19-21).

⁴⁴ O pojmu zavisti u Pavlovoj korintskoj prepisci vidi opširnije u: Benjamin J. LAPPENGA, *Paul's Language of Ζήλος: Monosemy and the Rhetoric of Identity and Practice*, Leiden – Boston, 2015., 148–183.

⁴⁵ Neki od najznačajnijih termina uz pomoć kojih Klement ilustrira situaciju u Korintu također su: ἀλαζονεία (gordost, nadmenost, 13.1;14.1;35.5), ἀκαταστασία (buntovnost, 14.1), τῦφος (nadmenost, iluzija o vlastitom značaju, 13.1), ἀφροσύνη (bezumlje, nerazumnost, 13.1; 27.7); στάσις (pobuna, 1.1; 2.6; 3.2; 14.2; 46.9; 51.1; 54.2; 57.1; 63.1), εἶρις (prijepor, 3.2; 5.5; 6.4; 9.1; 14.2; 35.5; 44.1; 54.2), διχοστασία (razdor, 46.5); Termin σχίσμα relativno je čest u Klementovoj *Prvoj poslanici Korinćanima* (2.6; 5.9; 46.9; 49.5; 54.2). Naročito značajna povezivanja pojma σχίσμα s pojmom στάσις nalaze se u stihovima u 2.6 i 46.9. Opširnije o tome vidi u: Joachim ROHDE, Häresie und Schisma im ersten Clemensbrief und in den Ignatius-Briefen, u: *Novum Testamentum*, 10 (1969.) 22, 17–233; Andrew ERSKINE, Rhetoric and Persuasion in the Hellenistic World. Speaking up for the Polis, u: Ian WORTHINGTON (ur.), *A Companion to Greek Rhetoric*, Malden – Oxford – Carlton, 2007., 272–285.

⁴⁶ Kao npr. priče o Abelu, Jakovu, Josipu, Mojsiju (usp. 4.7–10) itd.

⁴⁷ Usp. Albrecht STUMPF, Ζήλος, u: Gerhard KITTEL – Gerhard FRIEDRICH (ur.), *Theological Dictionary of the New Testament* (Abridged), Grand Rapids, 1985., 297–298.

gradilo njihovo jedinstvo (usp. 2.1). Gubitak jedinstva uslijedio je, između ostalog, kao posljedica gubitka smjernosti (usp. 3.1–2).

Zaključak

Govornička vještina razvijala se u grčkom polisu i predstavljala je prepoznatljivo obilježje antičke političke kulture te je na paradigmatičan način uobličavana unutar institucija kao što je, na primjer, atenska ἐκκλησία του δήμου (sabor naroda). S druge strane, Ἐκκλησία του Θεού (Crkva Božja) predstavljala je okruženje unutar kojeg je nastajala specifična inačica drevne grčke vještine, tj. kršćansko govorništvo, često prisutno i adaptirano i u epistolarnoj književnosti. U jednom od najranijih sačuvanih dokumenata iz korpusa ranokršćanske epistolografije, naime u *Prvoj poslanici Korinćanima* sv. Klementa Rimskog može se prepoznati jasna povezanost antičke retorike i kršćanske kerigme. Konkretnije, ta je povezanost naročito vidljiva u analogiji koja postoji između klasične deliberativne retorike i argumenata kojima se, primjereno tom tipu govorništva, autor pisma korintskim kršćanima koristi, imajući u vidu upravo prednosti toga retoričkog žanra. Klement u svojem pismu izražava nadu da će Korinćani, suočeni s vlastitom potencijalno veoma opasnom konfliktnom situacijom, razumjeti što je za njih korisno, a što im donosi štetu. Također, autor stalno ima u vidu budućnost, odnosno razvoj događaja koji bi mogli uslijediti ako se Korinćani opredijele za djelovanje u skladu sa spomenutom distinkcijom. Klement ne ostavlja ni malo prostora za dvojbu – on izražava nadu da će adresati voljno prihvatiti njegove molbe i savjete i djelovati u skladu sa samosviješću o pripadnosti novom narodu Božjem. Ta bi samosvijest sasvim prirodno trebala voditi pomirenju i nadilaženju svih podjela u zajednici i uspostavi trajne sloge i jedinstva. Neredi u Korintu predstavljali su, po mišljenju autora Poslanice, simptom tamošnje unutarnje identitetske krize i samozaborava. To je posljedično vodilo neprestanom zanemarivanju spoznaje da samodestruktivna djelovanja potkopavaju eklezijalni identitet korintske zajednice kao eshatološkog naroda Božjeg. Imajući to u vidu, kao lijek protiv zaborava, Klement naglašava brojne primjere iz drevnih biblijskih narativa, koji na paradigmatičan način ilustriraju autentičan eklezijalni etos. U tom kontekstu, s obzirom na prisuće karakterističnih konstituenata antičke deliberativne retorike, *Prva poslanica Korinćanima* sv. Klementa Rimskog može se, bez većih dvoumljenja, opisati kao spis koji sadrži osnovne karakteristike toga žanra. Cilj pozivanja na povijesne primjere, savjetovanja i poticanja adresata jest podsjetiti ih na to da ljubav prema bližnjem podrazumijeva borbu za

očuvanje duha »mira i sloge«. U zajednici Crkve ona se pojavljuje kao djelatna ljubav koja se suprotstavlja duhu neopraštanja, sebičnosti i zavisti, koji vodi podjelama umjesto da učvršćuje jedinstvo. Bez međusobnih odnosa utemeljenih na biblijskim paradigmama, zajednica kršćana nije u stanju sačuvati svoju autentičnost i svjedočiti o spasenju i preobražaju svijeta ostvarenom u Crkvi. Imajući sve to u vidu, Klementov savjet (συμβουλή) upućen Korinćanima nadilazi konotacije jednokratno upućenog savjeta ili sugestije te podrazumijeva trajnu paradigmu života u autentičnoj kršćanskoj zajednici. Uspostava stabilnosti utvrđivanjem mira i nadilaženjem zavisti, neposlušnosti i podjela predstavlja preduvjet prosperiteta korintske Crkve. Nasuprot »miru i slozi« kao temeljnim obilježjima kršćanskog načina postojanja, »uzaludni trud, svađa i zavist vode u smrt« (9,1). Posljedično tomu, fenomene podjele i netrpeljivosti nije moguće promatrati indiferentno i pasivno, nego je prijeko potrebno hitno djelovati u cilju nadilaženja konflikta i uspostave narušenog jedinstva. U tom smislu Klementova Poslanica ujedno predstavlja i dragocjeno svjedočanstvo o postignutoj sintezi judeokršćanskih i grčko-rimskih kulturoloških vrednota kao i o načinu na koji se tema konflikta poimala u formativnom razdoblju poslijeapostolskog kršćanstva.

Summary

ΓΕΝΟΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΟΝ AND THE DISSOLUTION OF THE CONFLICT IN THE CLEMENT'S FIRST EPISTLE TO THE CORINTHIANS

Zdravko JOVANOVIĆ

Faculty of Orthodox Theology – University of Belgrade
Mije Kovačevića 11b, SRB – 10 060 Beograd
zjovanovic@bfspc.bg.ac.rs

Clement's First Epistle to the Corinthians can be interpreted in the context of the relation between early Christian epistolography and rhetorics, especially deliberative rhetorics. This type of rhetorics aims at stimulating will and emotions of its audience and calling it to act in the direction of preserving unity and stability of political (or ecclesial) community and those ways of living that are most loyal to paradigms established in the process of its formation. The influence on the audience in the state of conflict and call to action that leads to peace is achieved by the author through consistent arguments, emphasising the ethos and evoking memories of historical events and fig-

ures with which the audience can identify itself. Clement's Epistle possesses basic characteristics of deliberative rhetorics – it contains directedness to the context of the future, points out advantages and dangers of concrete activity, elaborates on catastrophic consequences that schismatic mindset can have in the community, and emphasises the paradigm of peace and unity as the way of overcoming the crisis.

Keywords: *Clement of Rome, deliberative rhetorics, epistolography, conflict, συμβουλή.*